

ELS ARABISMES DEL CATALÀ. HISTÒRIA D'UN REBUIG

1. INTRODUCCIÓ. EL CONCEPTE D'ARABISME

Per arabisme, com és evident, s'entén el préstec lèxic procedent de l'àrab. Amb tot, creiem que hi ha certa confusió distorsionadora al voltant dels arabismes de la llengua catalana, confusió deguda al que podríem anomenar l'ús i abús del terme *mossàrab*.

Per açò, abans de fer una reflexió sobre els manlleus lèxics de la llengua àrab a la llengua catalana, començarem parlant dels manlleus de la llengua àrab medieval d'on, d'altra banda, procedeixen la major part dels arabismes del català.

L'àrab és una llengua semítica, que pertany al grup semític meridional. La seua característica més important, dins d'aquest grup de llengües nascudes a l'Orient Mitjà, és el caràcter arcaïtzant, a causa de la situació perifèrica respecte al nucli central situat al Creixent Fèrtil i pel relatiu aïllament fins al segle VII de la nostra era dins els límits de la península aràbiga. Aquest relatiu aïllament no li va impedir que ja abans de l'expansió islàmica, la llengua àrab rebés préstecs d'altres llengües amb les quals va estar en contacte: l'arameu, amb els seus dialectes, el nabateu i el siríac;¹ el persa;² el grec, i el llatí. Com a

1. JOSHUA BLAU, *Notes on genuine and alleged Aramaic loans in Arabic. Arabic lexicographical miscellanies*, «Journal of Semitic Studies», 17 Manchester (1972), pàgs. 173-190

2. ABDULSSATAR SIDDIQI, *Studien über die persischen Fremdwörter im klassischen Arabisch* (Göttingen, 1919).

exemple, la paraula *Širāṭ* ('camí') que apareix en la *Fātiḥa* o primer capítol de l'Alcorà, sembla ser un llatíisme de *strata*.³

El nombre de manlleus presos d'aquestes llengües va créixer considerablement quan la llengua àrab es va convertir en el vehicle de la civilització araboislàmica a partir del segle VIII; la conquesta de països no-arabòfons i posseïdors d'una tradició cultural àmplia va fer entrar en l'àrab una gran quantitat de manlleus, les traduccions sistemàtiques dels millors fruits de la saviesa d'aquests pobles, des dels literaris als científics, passant pels filosòfics, va ser una altra via de penetració lèxica.⁴ Aquests manlleus de procedència molt diversa van experimentar en el procés d'adaptació una fonologització i una morfologització pròpies de la llengua àrab.⁵ Com en tots els casos de manlleus lèxics, la llengua àrab va rebutjar els fonemes que no formaven part del seu sistema i en va transformar altres per a adaptar-los (un exemple és l'esmenat *Širāṭ/Strata*). I, pel que fa a la morfologització, el fenomen més interessant de l'àrab, encara en els nostres dies, és la formació de plurals interns semítics en paraules indoeuropees modernes adaptades a l'àrab com *tanābir*, plural de *timbre* ('segell' en francès). També en destacarem un altre fenomen molt conegut: l'article àrab *AL* amb una paraula no àrab.

Alguns d'aquests manlleus estrangers de l'àrab s'han convertit en préstecs de l'àrab a les llengües romàniques: per exemple ALBERGÍNIA/ALBARGINA, àrab *al-bāḍanjān*, del persa *bandingan*; ALBERCOC, àrab *birūq*, del llatí *praecocia*. Són arabismes, encara que el seu origen no siga ni àrab ni semita.

3. ARTHUR JEFFERY, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Gaekwad's Oriental Series, 79 (Baroda, Oriental Institute, 1938). D. S. MARGOLIOUTH, *Some additions to Professor Jeffery's Foreign vocabulary of the Qur'an*, «Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland» (Londres, 1939), pàgs. 53-61.

4. F. ROSENTHAL, *Das Fortleben der Antike in Islam* (Stuttgart, 1965).

5. Abdalqadir Ibn Mustafa Al-Magribi, *Kitāb al-Istiḳāq wa-l- Ta'rib* ['Llibre de derivació i arabització'] (El Caire, 1947).

2. ELS MOSSARABISMES

Això no obstant, alguns dels arabismes procedents del llatí són anomenats impròpiament «mossarabismes» quan aquestes paraules passen a les llengües hispàniques. Per això, voldria matisar alguns punts.

a) No totes les paraules llatines o romàniques que presenta la llengua àrab medieval, ni en el dialecte hispanoàrab tenen el seu origen en el baix llatí d'Hispània, ni en la llengua romànica d'al-Andalus, anomenada —pense, inadecuadament— mossàrab.⁶ Ja hem esmentat dos exemples: l'alcorànic *širāʿ* que produeix l'arabisme castellà *acirate* i el topònim valencià Cirat (Alt Millars) i **albercoc**, que segons Coromines⁷ passa del llatí a l'àrab a través del grec. D'altra banda, alguns romancismes de l'àrab dialectal hispànic poden procedir d'altres llengües romàniques de fora d'al-Andalus. Així en les *khartges* romàniques de les *muwaxxaḥes* hi ha gal·loromanismes⁸ i galleguismes⁹ evidents. Per això seria preferible anomenar els «mossarabismes» de l'hispanoàrab *llatinismes* si no reflecteixen evolució romànica, i parlar de *romancismes* —amb el seu cognom— si han fet aquesta evolució. I quan es transformen en manlleus de les llengües romàniques, seran *arabismes* si són mots que han estat fonologitzats per l'àrab.

6. Sobre els límits del concepte «mossàrab» vegeu RICHARD HITCHCOCK, *El supuesto mozarabismo andaluz*, en *Actas I Congreso Historia de Andalucía. Diciembre, 1976. Andalucía Medieval*, I (Córdoba, 1978), pàgs. 149-151.

7. DECLC, s.v.

8. RAFAEL LAPESA, *Sobre el texto y el lenguaje de algunas jarchas romances*, «Boletín de la Real Academia Española», 40 (1960), pàgs. 53-63. Vegeu també M. J. RUBIERA I MATA, *Relacions d'anada i tornada entre la poesia provençal i la poesia àrab a través dels catalans: kharges en llengua occitana*, en *Actes del vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes/I*. Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988 (Montserrat, 1989), pàgs. 237-244.

9. JOAN COROMINES, *Para la interpretación de las jarchas recién halladas*, «Al-Andalus», 18 (1953), pàgs. 145-148.

b) Hi ha paraules d'origen llatí —que apareixen usades en el català i són considerades mossarabismes— que s'haurien d'anomenar com els OVNIS, és a dir, llatinismes d'origen no identificat, ja que són simplement això: paraules d'origen llatí que no estan documentades, però que resulta còmode incloure en la llengua romànica d'al-Andalus, el mossàrab, de la qual, per cert, tenim ben poques notícies. Personalment, si aquestes paraules no tenen l'empremta fonològica i/o morfològica àrab i són tardanes, m'inclinaria per negar de forma absoluta la seua consideració com a mossarabismes o romancismes d'al-Andalus.

Arribats en aquest punt, convindria recordar que la font fonamental de la llengua romànica d'al-Andalus són els textos àrabs i que la documentació oferida té tres elements fonamentals:

a) Els autors àrabs no són filòlegs romanistes i esmenten paraules romàniques que poden procedir de qualsevol lloc de la Romània — recordem el cas esmentat de les *khartges* i el mosaic ètnico-cultural d'al-Andalus, especialment la nombrosa població d'esclaus d'origen europeu (*Saqàliba*)—. De fet aquestes paraules són definides com a paraules estrangeres, que és el que significa **aljamia**, 'llengua no-àrab'.

b) L'escriptura àrab, com és ben sabut, s'escriu sense vocals i és molt difícil veure en els termes romànics dels textos àrabs un vocalisme romànic.¹⁰ De fet, crec que els fenòmens que apareixen en la llengua romànica d'al-Andalus ja es trobaven en el llatí vulgar d'Hispania, i em pregunte si realment aquesta llengua va arribar a ser una llengua romànica.

c) Aquesta llengua llatina d'al-Andalus, un protoromanç a tot estimar, va desaparèixer en el segle XI com a llengua majoritària, i es va conservar en zones molt aïllades d'al-Andalus com a *eslang* o com a argot de determinats grups socials. És el cas, en la meua opinió, dels romancismes d'Ibn Quzmān al segle XII.¹¹ Aquesta seguretat sobre la seua desaparició ens la dona el fet que els mossàrabs de Toledo —els

10. Malgrat el seu «menéndezpidalisme» a ultrança, ÁLVARO GALMÉS DE FUENTES, no va admetre això en la seua *Dialectología mozárabe* (Madrid, 1983), pàgs. 25-42.

11. EMILIO GARCÍA GÓMEZ, *Todo Ben Quzman* (Madrid, 1972), 3 vols.

autèntics, els que s'autoanomenaren mossàrabs, és a dir, cristians arabitzats—, que constituïen un col·lectiu nombrós format bàsicament per població emigrada d'Andalusia, utilitzaven l'àrab en la documentació encara que vivien al regne de Castella.¹² Si hagueren parlat una llengua romànica, òbviament l'haurien utilitzada, ja que aquesta seria més semblant a la usada per la cancelleria castellana o a la llengua dels castellanolleonesos de Toledo.

Si els cristians de Toledo o de Guadix, llocs que sempre s'han considerat centres del mossarabisme, ja no parlaven romanç a Castella, a la fi del segle xi, difícilment el parlarien els de les regions més arabitzades com València, Còrdova o Sevilla.

Tot aquest exordi sobre el mossàrab està en relació amb la necessitat de delimitar els arabismes del català. El protoromanç d'al-Andalus va actuar com a substrat de l'àrab dialectal hispànic i una part del seu lèxic va passar com a manlleu al lèxic de l'àrab d'al-Andalus —un deu per cent— i, d'ací, una vegada adaptats, van poder passar a les llengües romàniques com a arabismes. I així els considerem, sobretot quan els trobem en el català occidental, és a dir, en els territoris catalans conquistats a partir del segle xii quan ja hi havia el bilingüisme (protoromanç/àrab) a al-Andalus. Així doncs, anomenarem *arabismes* els manlleus lingüístics que arribaren al català a través de l'àrab, independentment de la llengua originària d'on procedien.

3. ELS ARABISMES DEL CATALÀ EN EL TEMPS I EN L'ESPAI

Els arabismes del català presenten un fenomen sociolingüístic específic: són préstecs limitats a un temps molt concret: el passat.

Tot i que l'àrab és una llengua viva i veïna geogràficament del català —la mar Mediterrània mai no ha estat un obstacle sinó un camí—, difícilment podem esperar que actualment s'incorporen al ca-

12. ÀNGEL GONZÁLEZ PALENCIA, *Los mozárabes de Toledo en los siglos XII y XIII*, vol. preliminar: Estudio e Índices (Madrid, 1930); vol I: Documentos 1-382, Madrid, 1926; vol II: Documentos 383-726, Madrid, 1926; vol. III, Documentos 727-1151 (Madrid, 1928).

talà nous arabismes. Els únics que tenim registrats pertanyen al llenguatge internacional per a descriure fenòmens polítics específics de la realitat política àrab: *fedaiin*, *intifada*, etc. És el cas també d'altres paraules que, pel seu sentit semàntic en la seua llengua, és totalment impossible de traduir-les a una altra com a exemple tenim la paraula russa *perestroika*.

D'aquesta manera, doncs, la llengua àrab funciona per al català com una llengua morta i, per tant, els manlleus que hi ha són històrics, antics. Però la seua interferència amb la llengua catalana no està solament condicionada pel temps, sinó per altres factors com l'espai —és un fenomen evident la presència d'un major nombre d'arabismes en el català occidental que en l'oriental, amb la variant balear inclosa, fenomen del qual després parlarem— i per altres factors socio-culturals. L'anàlisi dels arabismes registrats en el català ens ha dut a dividir-los en grups molt diferenciats, que seguidament analitzarem, emmarcant-los en les seues circumstàncies espàcio-temporals específiques.

1. *Arabismes marítimo-comercials*

Hi ha un grup d'arabismes que semblen específics del català i que quan es troben en la resta de les llengües ibèriques caldria pensar que són, a la vegada, catalanismes: són els arabismes que anomenaríem marítimo-comercials, producte de la vocació i de l'activitat mediterrània de la casa reial de Catalunya-Aragó al llarg de l'edat mitjana: són arabismes documentats i usats per la llengua catalana, a vegades des dels segles XI i XII, que es troben sovint també en la llengua occitana i a Itàlia i per tant podrien ser també occitanismes o italianismes procedents de l'àrab o a l'invés.

Estan tan arrelats, que és sorprenent descobrir el seu origen àrab, com per exemple: **atzar**, **risc**,¹³ **avariat**, **albarà**, **tara**, **gàlib**, o el curiós **a la babalà**; tots aquests referits als avatars comercials i marítics.

13. MÍKEL DE EPALZA, *Notas sobre la etimología árabe-islámica de 'riesgo'*, «Sharq al-Andalus», 6 (1989), pàgs. 185-192.

A aquest grup pertanyen igualment els noms de les mercaderies de luxe, com els teixits (**domàs**, **escarlata**, **fustani**, **màrrega**, **setí**...) ¹⁴ o les pedres precioses (**balaix**, **safir**), mentre que els productes manufacturats, com els vestits i les joies, poden procedir del contacte del català amb els àrabs en la Península Ibèrica, per exemple **arracada**. tanmateix una de les característiques dels arabismes marítimo-comercials és que no han de procedir necessàriament de l'àrab hispànic, perquè, com mostren especialment alguns noms de teixits, són d'origen oriental, així com els de substàncies d'espècies i drogues exòtiques, que entren igualment en aquest grup de arabismes, com **ambre** o **lambre**, **mesc** o **almesc**, **laca**, etc.

Convé recordar que aquests arabismes potser no van nàixer exclusivament en els ports catalans de la Península Ibèrica o de les Illes sinó que van poder ser importats en aqueixa institució comercial anomenada **alfondec** —també un arabisme— d'una gran importància com a lloc de trobada de cultures, com bé ens mostra la figura d'Anselm Turmeda, i, tal vegada, la novel·leta de *Jacob Xalabín*, els ambigus arabismes de la qual i l'argument turc ens mostren el món dels alfondec.

Pel que fa a l'origen lingüístic, caldria fer un subgrup dintre d'aquests arabismes amb aquells exclusivament referits a la mar, perquè, encara que alguns puguin procedir de la navegació al llarg de la Mediterrània, uns altres han pogut entrar en les costes ibèriques, és a dir, a través del dialecte hispanoàrab. ¹⁵

Així els noms dels vents —**garbí**, **xaloc**—, els peixos —**aladroc**, ¹⁶

14. ALBERT VON BRUNN, *Katalanische Stoffe, Kleider und Lederarbeiten orientalischen Ursprungs* (Freiburg, 1982).

15. Sobre aquest dialecte vegeu ARNALD STEIGER, *Contribución a la fonética del Hispano-Árabe y de los arabismos en el ibero-romano y el siciliano* (Madrid, CSIC, 1991) i F. CORRIENTE, *A grammatical sketch of the Spanish Arabic Dialect Bundle* (Madrid, 1977).

16. Segons F. CORRIENTE l'ètim de aquesta paraula seria *alhatruk* ('boca grossa'), *Apostillas de lexicografía hispano-árabe*, en *Actas de las II Jornadas de Cultura Árabe e Islámica* (1980) (Madrid, 1985), pàg. 122

albacora/bacoreta, xàputa—, els arts de pesca —**almadrava, xàvega**, o els referits a naus —**carraca, tarida, almirall, drassana, tara, gàlib, calafatar**, etc.— poden originar-se a la Península Ibèrica i formarien un grup d'enllaç amb altres grups d'arabismes del català. Alguns d'aquests sols estan documentats, que seria una forma d'emmarcarlos com a pertanyents a l'àrab de la Península Ibèrica, des de criteris externs. Des del punt de vista intern caldria estudiar si aquests arabismes tenen la fonologia pròpia dels arabismes del català o poden procedir a través d'una llengua intermèdia,¹⁷ fenomen, de vegades, molt clar. Així, per exemple, **tara** hauria de ser **taraf* en català. Possiblement vinga a través de l'italià.

2. Arabismes científics

Com el grup anterior, no procedeixen en la seua major part del contacte del català amb l'àrab dialectal hispànic sinó que provenen de les traduccions de les obres científiques àrabs —astronomia, matemàtiques, medicina— (per exemple **àlgebra, alquímia, zenit, algorisme**, etc...) traduïdes durant l'edat mitjana al llatí o a diverses llengües romàniques. Són, per tant, arabismes literals en el sentit que procedeixen de l'escriptura i no de la parla i tenen, en la seua evolució, característiques pròpies, en primer lloc perquè procedeixen de l'àrab escrit, el clàssic i no el dialectal, i, en segon lloc, perquè la seua evolució s'adapta a les característiques de la seua primera llengua receptora, a què s'ha traduït, i de forma culta. Són cultismes.

A vegades, alguna d'aquestes paraules científiques han seguit l'evolució a través de l'àrab escrit i del parlat. Un exemple podria ser **alcohol i alcofol** —de l'àrab *al-kuḥūl*—, el primer procedent de les traduccions alfonsines —del castellà— i el segon amb la forma fonològica del català.

17. MARÍA GROSSMANN, *La adaptación de los fonemas árabes al sistema fonológico del romance*, «Revue Romaine de Linguistique», 14 (Bucarest 1969), pàgs. 51-64.

lògica del català en escoltar la /H/ àrab i que entra en l'edat mitjana per a designar la pols de l'antimoni.

Com en el cas dels arabismes marítimo-comercials, aquests préstecs es troben en altres llengües europees, fins i tot fora del domini romànic i mediterrani. Ara bé, dins de la terminologia mèdica hi ha arabismes que no procedeixen dels tractats d'aquesta ciència sinó de la forma popular d'anomenar aquestes malalties, com per exemple **xacra**, **xàquia**, **adives**, **aliacrà** ('icterícia'), **saratà** ('càncer'), etc. que procedeixen del dialecte hispanoàrab, documentats i usats sobretot en el valencià. Un incís: és curiós que no es trobe en català l'arabisme *xaqueca ('migranya').

3. *Noms tècnics dels oficis tradicionals*

Ja hem parlat d'alguns d'aquests arabismes del català en esmentar els marítimo-comercials, però hi ha també una àmplia família de manlleus de l'àrab referits a la construcció i a l'urbanisme (**ràfec**, **rajola**, **racó**, **barri**, **raval**, **golfa/algolfa**, **alcova** ('cambra' i 'forn'), **atzucac**, etc.), alguns comuns a les altres llengües hispàniques, altres propis del català en alguna de les seues variants, especialment del valencià. Aquests arabismes responen segurament al bon ofici dels mestres i obrers de vila musulmans, anomenats en castellà amb l'arabisme *albañiles*.

Crec que caldria fer vocabularis del lèxic dels oficis tradicionals —abans que desapareguen— on em sembla que hi ha molts arabismes, almenys al País Valencià, com es pot veure en els plats de la cuina tradicional o en el vocabulari de la ceràmica de Manises.¹⁸

4. *Noms tècnics propis de la civilització islàmica*

Aquest grup pertany plenament als préstecs àrabs procedents de les

18. F. ALMELA Y VIVES, *Vocabulario de la cerámica de Manises* (1933).

relacions entre el món català medieval i l'andalusí. Agrupem ací els noms tècnics que descriuen els musulmans: la religió, les institucions o els costums, com per exemple **mesquita/mesquida**, **aljama**, **alguazir/algutzir**, **alfaquí**, **alcalde**, **mostassaf**, **almogàver**, **alamí**, **alcandora**, **albaneca**, **alquinal**, **saragiells**, etc. Aquests arabismes es troben en les cròniques històriques i en la documentació mudèjar i morisca. També són freqüents en la literatura valenciana medieval a causa de la presència en el regne de València d'una abundant població mudèjar que va conservar intactes la religió, les institucions i els costums àrabs. Aquests arabismes deixen d'usar-se quan desapareix la població musulmana, tot i que se'n conserven alguns que semblen reflectir no sols ja un manlleu lingüístic, sinó institucional (**alamí**, **mostassaf**, **algutzir**). Normalment, quan desapareix la institució, desapareix també, o cau en desús, el terme emprat.

De vegades, la conservació d'alguns arabismes d'aquest tipus és deguda a la seua vigència en castellà —és el cas d'**algutzir**, avui també en desús en castellà i relegat a uns dels oficials en el ritu de les corregudes de bous, l'*alguacilillo*— i això ens porta a un altre fenomen d'aquest tipus d'arabisme: la reincorporació en el català a través del castellà d'alguns arabismes que en aquesta llengua s'han mantingut vius. És el cas d'**alcalde**, **alcassaba** o **alcàsser**. L'únic cas en sentit invers d'aquest grup —ja hem assenyalat abans que, possiblement, els arabismes marítimo-comercials en castellà siguen catalanismes—, és a dir, un arabisme català referit a l'islam que ha passat al castellà és **almogàver** (*almogávar*).

Aquests arabismes han tingut un ús literari il·lustre: Joanot Martorell en féu ús per a caracteritzar els moros de la seua novel·la *Tirant lo Blanc*. Tot i que es poden trobar també en les cròniques històriques, entenem que Martorell va pouar aquests arabismes del coneixement directe que tenia de la comunitat mudèjar valenciana.¹⁹

19. M. J. RUBIERA I MATA, *Tirant lo Blanc i els moros*, «L'Aiguadolç», 12-13 (Marina Alta, Tardor 1990), pàgs. 33-40.

valencianismes hi ha arabismes exclusius del valencià: el verb **atovar** i **marjal**, **alqueria**, ambdós connotatius al País Valencià, i no topònims anquilosats.²⁹

Així mateix, l'autor del *Tirant* que no coneix els musulmans i que crec que és Galba, és a dir, l'autor dels capítols 300 al 349 amb seguretat, encara que hi haja més fragments d'aquesta darrera part del *Tirant* que siguen seus, tampoc va usar arabismes enfront de la seua presència en la resta del llibre. La presumpta catalanitat de Galba³⁰ seria una prova més d'aquesta característica lèxica de la literatura dels valencians —l'ús d'arabismes— i naturalment de la doble autoria.

En canvi l'absència d'arabismes no seria una prova de la no-valencianitat d'un text: un escriptor valencià medieval com Joan Roís de Corella, amb un humanisme llatinitzant, quasi no fa servir arabismes, especialment els valencians.

Per altra banda, em fa l'efecte que els arabismes de la variant balear ofereixen, enfront dels del valencià, unes diferències lèxiques que pensem que reflecteixen un diferent substrat àrab, bé, com ja hem dit, per la presència residual dels mudèjars a les Illes que va convertir l'àrab en una llengua d'un grup molt minoritari o marginat —és molt curiosa l'abundància de paraules amb sentit d'insult com **jafut** 'covard' (de l'àrab *jahūd* 'jueu')— o bé per ser la llengua àrab de les Illes una variant diferent de la peninsular. Caldria fer un estudi dels arabismes del valencià i el balear com s'ha fet amb els arabismes de l'andalús.³¹ Possiblement, des del punt de vista de l'àrab, es podria veure que hi ha una variant dialectal de l'hispanoàrab.

La diferència possible entre l'àrab de les Illes i el de la Península no indica que hi hagués un àrab dialectal valencià abans de la conquesta,

29. ANTONI FERRANDO FRANCÉS, *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians* (València, 1980), pàgs. 101-104 i GERMÀ COLÓN, *Era valencià l'autor del Curial?*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», 56 (gener-març 1983), pàgs. 83-91.

30. XAVIER RENAU, *Martí Joan de Galba. Vida i llinatge*, «Serra d'Or», núm. 375 (març, 1991), pàgs. 46-48.

31. TERESA GARULO MUÑOZ, *Los arabismos del andaluz* (Madrid, 1983).

com s'ha pretès,³² amb una frontera lingüística coincident amb la frontera pactada per Jaume I amb Castella, és a dir, la línia Biar-Busot. El dialecte arabigovalencià és posterior a la conquesta i com que la llengua àrab dels mudèjars valencians i, sens dubte, dels moriscos del regne de València, va tenir influències del superestrat català, es va catalanitzar, així com el dialecte àrab granadí va tenir les mateixes influències del castellà.³³ Almenys, des del punt de vista lèxic, els arabismes del català occidental palesen unes isoglosses amb Aragó —**rafal** per exemple—, i amb Múrcia, Albacete i Almeria —**garbell**, **albacora/bacora**, **safa**, etc.— que ens parlen d'un possible dialecte àrab que s'estendria pel Xarc al-Andalus, és a dir, per la part oriental de la península en època àrab, diferent de la resta d'aquesta i de les Illes.

5. LA TOPONÍMIA

La toponímia d'origen àrab —els arabismes com a noms de lloc— és un dels camps lèxics més estudiats, potser perquè és un dels camps d'investigació tradicionals de l'escola d'arabistes espanyols i perquè la toponímia no és sols una font lingüística sinó històrica, malgrat la seua relativa acronia.³⁴ D'altra banda hi ha una sorprenent abundància de noms de lloc d'origen àrab al País Valencià, en major nombre que altres indrets de la Península Ibèrica que van tenir una forta presència àrab, com ara la Bètica, tant per a termes àrabs com fonològicament arabitzats: **Benacantil**, a Alacant seria un exemple amb una */pinna/* llatina arabitzada. Una possible explicació d'aquest fenomen pot ser deguda a la presència

32. CARMEN BARCELÓ TORRES, *Minorías islámicas en el País Valenciano* (Madrid-València, 1984).

33. M. J. RUBIERA MATA *Precisiones sobre los dialectos arábigo-granadino y arábigo valenciano*, «Sharq Al-Andalus. Estudios Arabes», 1 (Alacant, 1984), pàgs. 151-152.

34. M. DE EPALZA/M. J. RUBIERA MATA, *Estat actual dels estudis de toponímia valenciana d'origen àrab*, en *Actes del X Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica. Ier d'Onomàstica Valenciana, València, 29 i 30 de març de 1985* (València 1986), pàgs. 420-426.

5. *Arabismes referits al món rural*

Podríem dir també arabismes del valencià perquè és on més abunden en una proporció de dos a un respecte als altres àmbits del català, inclòs el balear i la singular bossa d'arabismes dels Pirineus. El camp semàntic més ampli és el referit a l'aigua i al reg, per exemple: **séquia**, **sénia**, **aljub**, **assut**, **caduf**, **dufa/aldufa**, **galdufa**, **assarb**,²⁰ **tarquim**, **dula** (en el sentit de tanda d'aigua), **albelló**, **alcavó**, **marjal**, **rambla**, **alfatara**, **arrova**, **sistar**,²¹ però hi ha també nombrosos arabismes en la ramaderia (**dula**, **assagador**, **rabera**, **salefa** ('pell d'ovella'), **falega**, (excrement d'animal'), **sicló** ('animal capat') a l'agricultura (**almàssera**, **garbell**, **farg** ('solatge del vi'), **fes** ('mena d'aixada'), **alficòs**, **bacora**, **carxofa**, **albardí**, **garrofera**, **taronja**, **alfarrassar** ('avaluar un producte agrícola'), i fins i tot perviuen mesures de capacitat o instruments agrícoles en sentit figurat perquè ha desaparegut el seu ús concret, Així de **gaidó** o **de gairó** (de l'àrab *gaydūn* 'cigonyal') o «un **cafis** de coses» (de l'àrab, *qafiz*, mesura de capacitat).²²

4. ELS MOSSARABISMES DEL VALENCIÀ

L'abundància d'arabismes del valencià en tots els apartats que hem vist, arabismes documentats, històrics o en ús, indica, en la nostra opinió, que el préstec lingüístic àrab es produeix sobretot com a adstrat i no com a substrat; que els noms àrabs són deguts a la prolongada presència de musulmans en els territoris peninsulars conquistats, sense que es produïra cap solució de continuïtat —Jaume I no va expulsar els mudèjars del regne de València quan es va produir la rebel·lió

20. GERMÁN COLÓN, *Azarbe y Assarb*, en *El español y el catalán juntos y en contraste* (Barcelona, 1989), pàgs 177-190.

21. La major part són també topònims; vegeu EMILI CASANOVA, *Aproximació a una toponímia d'aigües en català al País Valencià, Agua y poblamiento musulmán/Aigua i poblament musulmà, Simposium de Benissa, abril, 1987* (Benissa, 1988), pàgs. 115-136.

22. He escoltat aquesta expressió a la Marina Baixa.

generalitzada, mentre que Alfons X va expulsar la població musulmana sotmesa de la Bètica— i sense que, enfront dels mudèjars d'Aragó i els de Castella, perderen la llengua àrab, com han demostrat les investigacions d'Ana Labarta sobre els moriscos valencians.²³

Aquesta presència de musulmans arabòfons del segle XIII al XVII explicaria l'existència dels nombrosos arabismes del valencià i també, per contra, la menor abundància d'aquests en el balear, perquè les Illes van ser conquistades en el segle XIII com el País Valencià, però sols va quedar una població mudèjar residual.²⁴

Aquesta diferència relativa del nombre d'arabismes entre el valencià i el balear es veu en una lectura dels textos literaris valencians medievals —per exemple Jaume Roig,²⁵ el *Tirant de Martorell*, no el de Galba,²⁶ el *Cançoner Satíric Valencià*—²⁷ que ens mostra que l'abundància d'arabismes de la variant valenciana, major que l'actual, supera amb escreix els arabismes dels autors mallorquins com Llull o Turmeda, malgrat que ambdós coneixien l'àrab, perquè si hagueren incorporat paraules d'aquesta procedència de forma individual, serien hàpaxs en la llengua, com l'arabisme *safí* ('pur') de Turmeda.²⁸

La presència d'arabismes en els escriptors valencians o valencianitzats, com ara Eiximenis, enfront de l'escassetesa en obres dels escriptors del Principat o de les Illes, podria provar —en la nostra opinió— l'origen valencià davant d'una obra anònima. Ens referim, per exemple, a la polèmica sobre l'autor de *Curial e Güelfa* on entre els

23. ANA LABARTA, *Algunos aspectos del dialecto árabe valenciano en el siglo XVI a la luz del fondo de documentos del AHN*, en *Actas de las II Jornadas de Cultura islámica (1980)* (Madrid, 1985), pàgs. 281-315.

24. E. LOURIE, *Free Moslems in the Balearics under Christians rule in the Thirteenth Century*, «Speculum», 14 (1970), pàgs. 624-649.

25. Vegeu l'edició de ROQUE CHABAS, *Spill o libre de les dones* (Barcelona, L'Avenç, 1905).

26. M. J. RUBIERA I MATA, *Tirant contra el Islam* (en premsa).

27. *Cançoner satíric valencià dels segles XV y XVI*, publicat amb una introducció i notes per R. MIQUEL I PLANAS (Barcelona, 1911).

28. DECLC.

d' una població arabòfona fins a principis del segle XVII, com ja he esmentat dels arabismes del valencià.

La toponímia, des del punt de vista lingüístic, té unes limitacions ben clares pel seu caràcter conservador i arcaïtzant. Així, la presència de topònims protoromànics o «mossàrabs» no prova, en la nostra opinió, la perduració d'aquesta llengua, ja que si fos així, es podria suposar que, atesos els nombrosos topònims àrabs de l'actual País Valencià, ací encara es parlaria àrab.

Ara bé, com que les diferències entre els arabismes del català i del castellà estan marcades pels respectius sistemes fonològics i morfològics d'aquestes llengües, les diferències que en resulten podrien servir per a assenyalar amb prou precisió, a través dels topònims no connotatius, és a dir no susceptibles d'una adequació entre el català i el castellà —aquest serà el cas de *séquia* i *acequia*—, la presència de catalanoparlants i de castellanoparlants en les zones frontereres en època medieval. Ja hem vist en algun treball³⁵ com, al Baix Segura, els topònims àrabs palesen la presència anterior del català respecte al castellà. Així **Almoradí** és un nom de lloc àrab *Al-Muwallidīn*, catalanitzat, perquè en castellà seria **almoradín*, sens dubte.

Un altre exemple: una extensa partida d'Ontinyent que es diu **Alforins**, veïna i frontera d'una partida anomenada Los Alorines en el terme municipal de Villena (Alt Vinalopó), senyala la frontera històrica del català amb el castellà. El topònim procedeix de l'àrab *al-hurri* ('graner'), procedent d'*horrium* llatí. En el mateix Vinalopó crec detectar una bossa antiga de castellà en la partida del terme municipal d'Elda que es diu **Alfaguara** (*al-fawwāra* 'font cabalosa') mentre que la forma catalana d'aquest arabisme és **Favara**, com la Font de la Favara a la Nucia (Marina Baixa).

6. HISTÒRIA D'UN REBUIG

Els arabismes són un camp lèxic amb tendència a desaparèixer per

35. M. J. RUBIERA MATA, *Els topònims aràbigos-catalans del Baix Segura (Alacant)*, «Sharq Al-Andalus. Estudios Árabes», 6 (1989), pàgs. 159-160.

moltes raons. Una d'aquestes, general en totes les llengües hispàniques, perquè reflecteixen una realitat també pròxima a desaparèixer, com ara les formes de vida tradicionals del món rural.

Respecte al català, l'humanisme pre-renaixentista i renaixentista, com hem vist en el cas de Joan Roís de Corella, va apartar del català literari els arabismes, encara que no és clar si per consciència lingüística del seu origen no-llatí o pel seu aspecte de vulgarismes.

D'altra banda, una de les característiques específiques dels arabismes del català, la relativa absència de l'article àrab *al-* amb assimilació o sense, que el castellà conserva amb molta més freqüència,³⁶ va contribuir a fer que determinats arabismes històrics del català no foren usats, sovint, en la Renaixença per l'aspecte de flagrants castellanismes, dialectalismes o vulgarismes, i alhora, han estat rebutjats en el procés actual de formació d'un català estàndard per a tot el domini lingüístic.

És evident que es tracta d'un fenomen difícilment reversible i que, personalment, lamente des d'una perspectiva estètica, ja que els arabismes —em sembla— donen una nota de color a les llengües hispàniques. Parle ara, especialment, com a traductora de textos literaris àrabs medievals, especialment de poesia, on l'ús d'arabismes produeix un apropament evocador a l'original.

Amb tot, entenem que, a l'hora de crear neologismes en aquest temps d'una nova renaixença del català, alguns arabismes podrien ser desempolsats i actualitzats.

Per exemple, ja vaig proposar a l'Institut d'Estudis Catalans la conveniència d'usar el gentilici amb sufix *-í/ina*, amb analogia catalana i àrab, per als noms relatius als àrabs i musulmans: **abbasí, abbasins, abbasina, abbasines** en lloc del gal·licisme *abbàsides*. En aquesta línia de recuperació d'arabismes i de coherència amb les formes pròpies que adopten els arabismes en català advoque també per l'arabisme **atzucac**, viu al País Valencià i que es troba en castellà

36. MARIA GROSSMANN, *Observaciones sobre los arabismos con la aglutinación del artículo árabe*, «Revue Romanique de Linguistique», 13 (Bucarest 1968), pàgs. 143-145.

només com a topònim, *Azuqueca*, que estalviaria al català els sintagmes *cul de sac* o *carreró sense sortida*, calcs dels francès i del castellà.

Els arabismes, doncs, no són aliens al català en cap de les seues variants geogràfiques, com hem pogut comprovar en aquestes reflexions. Des de Perpinyà fins a Alacant, passant per Barcelona i Palma, els carrers principals, antics arenys, s'anomenen **rambles**, i això és un arabisme propi del català.

MARIA JESÚS RUBIERA I MATA

